

УДК 811.111'37+811.11'42

І. І. Савчук,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

savinna357@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8428-3663

КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ СТЕРЕОТИПНОГО СПРИЙНЯТТЯ КРАЇН ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ БРИТАНЦЯМИ: ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

У статті представлено когнітивний вимір сприйняття країн Західної Європи британцями. Детермінований культурним контекстом взаємодії, узагальнений перцептивний досвід відображений у етнічних стереотипах британського когнітивного простору. Ментальний процес категоризації навколишнього світу пояснює "спрощення" дійсності, організованої у свідомості представників Великобританії у розрізі стереотипного уявлення. Категоріальні особливості сприйняття інших народів формують культурно значуще знання у межах комунікативної компетенції співрозмовників.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, етнічний стереотип, категоризація, перцептивний досвід, когнітивний простір народу, лінгвокультурний соціум, британська картина світу.

Постановка проблеми і зв'язок з науковими й практичними завданнями. Міжкультурна комунікація визначається сприйняттям співрозмовниками один одного (В. Г. Зінченко, А. Садохін, С. Тер-Мінасова, Е. Хол), оскільки відмінною особливістю ефективної комунікації є обов'язкове взаєморозуміння партнерів [1; 2; 3; 4]. Лінгвокогнітивний аспект міжкультурної комунікації полягає в дослідженні вербальних і мисленневих маркерів культурної інформації задля досягнення комунікативного співробітництва представників різних культур і запобігання комунікативному конфлікту. Для продуктивної взаємодії з представниками інших культур необхідні певні знання, навички, здібності, які формують пресупозиційний фон комунікації.

У зв'язку з процесами соціокультурного становлення, перерозподілу територій, боротьби країн за незалежність проблема сприйняття національної ідентичності особистості в сучасному багатокультурному та мультинаціональному світі набуває особливої актуальності.

Процес спілкування починається зі спостереження за партнером, його зовнішністю, голосом, особливостями поведінки тощо, сукупність яких складає **процес сприйняття**, що у найзагальнішому розумінні є відбором, організацію та інтерпретацію чуттєвих даних. Така вихідна й обов'язкова складова частина комунікації є перцептивною стороною спілкування. При цьому термін "перцептивний" використовується не лише як фізичне, а й як пізнавальне сприйняття співрозмовника [3: 195]. **Метою дослідження** є вивчення когнітивних особливостей гетеростереотипного сприйняття країн Західної Європи британцями.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Етнічні стереотипи відображають узагальнене сприйняття представників іншої культури (Ігошева О. І., А. Б. Насирова, Н. В. Яцишин). Когнітивний процес заміщення інформації простішими ментальними структурами визначає метонімічні й метафоричні моделі мислення, коли відомий чи зрозумілий аспект заміняє цілу категорію, спрощуючи сприйняття (Дж. Лакоф, Е. Рош).

Отримуючи інформацію з навколишнього світу, людина систематизує й впорядковує її в зручній для себе формі за допомогою категорій. **Категоризація** як когнітивний механізм сприйняття допомагає "спростити" дійсність, зробити її більш зрозумілою і доступною, що дозволяє опанувати величезний потік інформації про людей, явища, події. Крім того, за допомогою категоризації стає можливим будувати припущення й передбачення, структурувати і установлювати зв'язок між знаннями про людей і навколишній світ цілому, описуючи типові зразки поведінки й окремі вчинки людей, даючи їм характеристику (М. М. Болдирев, Дж. Лакоф, М. Тернер, Ж. Фокон'є). Якщо людина ділить певну сферу навколишнього світу на категорії, то вона тим самим групує всі об'єкти даної категорії (речі, люди), виходячи з їхніх спільних ознак, не враховуючи відмінностей. Одного разу створена і використана на практиці категорія в результаті чинить постійний вплив на те, як людина пізніше буде сприймати своє соціальне оточення.

Когнітивні параметри комунікації досліджуються в межах комунікативно-когнітивного підходу. Вивчати мовні явища необхідно за їхньою участю у виконанні ними двох основних функцій – когнітивної і комунікативної, які узгоджуються, взаємодіють одна з одною у виникненні, розвитку і сучасному стані мови (О. С. Кубрякова, Л. І. Плотникова). Л. С. Виготський був одним з перших у вітчизняному мовознавстві, хто стверджував, що мовна одиниця – це сутність, у якій об'єктивована єдність мислення (когніції) й комунікації. Тому центральною проблемою комунікативно-когнітивного напрямку є питання про те, яка роль мовних одиниць у протіканні комунікативних і ментальних, внутрішніх процесів людської свідомості; тобто, як слугує мовна система з усіма її складниками і

когніції, і комунікації, які взаємопов'язані та мають бути враховані під час дослідження мовних явищ, що становить концептуальну базу цього напрямку (М. М. Полужин). Мовлення з виникненням когнітивної науки розуміється як ментальний процес, специфічний вид обробки інформації, що накопичується у процесах пізнання й сприйняття світу і передається у спілкуванні за допомогою мови. Крізь свідомість людини фільтрується навколишня дійсність і оформлюється мовними знаками. Саме мова дозволяє конструювати культурно і соціально релевантні ментальні моделі й використовувати їх у комунікації. Вивчення лінгвістичних явищ у цьому аспекті має за мету аналіз тих структур людської свідомості, в яких здійснюється зберігання знань про прагматично релевантні умови доцільності використання лексичних одиниць, що неможливо здійснити без урахування когнітивних процесів (Л. Р. Безугла, М. М. Болдирев, С. А. Жаботинська, В. І. Заботкіна).

Викладення основного матеріалу дослідження. Категоризація є необхідним елементом процесу сприйняття навколишнього середовища. Речі набувають ясність тільки в тому випадку, якщо встановлено їх чітку відмінність від інших речей. У той же час суворо окреслені, жорсткі категорії ускладнюють адекватне сприйняття світу й створюють проблеми, особливо в міжособистісному спілкуванні. Однак, якщо подія не може бути піддано категоризації, то виникає занепокоєння або навіть страх комунікантів з цього приводу, оскільки створюється ситуація невизначеності й неясності. Для того, щоб легше осягати навколишню дійсність, необхідні гнучкі категорії [3: 195; 4: 7].

Під час взаємодії представники різних культур виходять з різного перцептивного досвіду. Однак фізичний механізм сприйняття єдиний для усіх індивідів: органи чуття подають сигнал через нервову систему у мозок, де й відбувається його ідентифікація й інтерпретація, які визначаються культурою. Культура визначає суб'єктивну реальність і проявляється у сприйнятті й поведінці. Поведінка – реакція людини на сприйняття навколишнього світу, яка культурно зумовлена. Кожна культура дає своє уявлення про навколишню дійсність, що уможливує розуміння своєї та чужої поведінки [3: 195].

Навколишній світ людини переломлюється у її свідомості крізь призму культури. Світ сприймається не пасивно, а визначається системою світогляду, вірувань, культурних традицій, цінностей, уявлень, стереотипів. У результаті формується спрощена модель навколишньої дійсності, яка допомагає індивіду орієнтуватися у спілкуванні.

Знання та уявлення про інші культури утворюють структурований **британський когнітивний простір**, який є національно детермінованим, оскільки в ядрі будь-якого колективного соціуму є когнітивна база (мінімізовані уявлення) свого лінгвокультурного соціуму [1: 27]. Саме через категорію "своє" відображається "чужий" культурний простір.

Когнітивний простір народу представлено загальнонаціональним інваріантом та індивідуальними уявленнями, які можуть співпадати та відрізнятися [5: 119]. Автор художнього тексту, що слугує одиницею комунікації, є носієм не лише індивідуальної, а й суспільної свідомості. Вивчення його суб'єктивного відображення об'єктивного світу уможливує виявлення культурно-специфічних аспектів свідомості носіїв певної мови [4: 6].

Культурно-релевантні знання є складовою міжкультурної компетенції індивіда і забезпечує ефективне міжкультурне спілкування. Сукупність базових знань британців про інші народи слугують основою для сприйняття, обробки й породження інформації в процесі взаємодії з їх представниками.

В умовах сучасного стану стосунків між країнами Західної Європи історично сформовані стереотипи викликають зацікавленість як такі, що визначаються національним контекстом (К. Карнер, А. С'ерп).

Британський когнітивний простір вивчається **на матеріалі** сучасних англійських текстів художньої прози британських письменників. Автор виступає в ролі мовної особистості (Ю. Караулов) як єдності індивідуального й колективного: він вербалізує у творі й характеристиках персонажів не лише особисте, суб'єктивне відображення об'єктивного світу, а й національний світогляд мовної і соціокультурної спільноти, народу, частиною якого він є. Адже у свідомості представників однієї соціокультурної спільноти (жителів Великобританії) відносно співпадають інтеракційні знання й ставлення до інших народів, оскільки когнітивні моделі комунікативних подій культурно зумовлені [4: 12]. Надаючи персонажам-представникам інших країн певну роль і характеристику, автор виражає національну свідомість як єдність компонентів: релігійного, державного, загальнонаціонального, загальнонародного, індивідуального.

У британській картині світу зафіксоване таке ставлення до країн Західної Європи: 1) нейтральне ставлення – без надання оцінки: у фрагменті *"They always met at the Italian coffee house and they drank Cola"* [6: 254]; 2) позитивне ставлення студента до дівчат зі Швеції представлено у фрагменті: *"There is a Swedish girl called Danni whom I like very much. I think about all the gifts that lie waiting for me. I think about the Swedish girls at the Centre. I think about spring and the days when the sun will be out."* Представниці Швеції асоціюються персонажем художнього твору з подарунком 'gifts' та сонячною весною *'spring and the days when the sun will be out'* [7: 66]. Швеція осмислена через позитивно маркований образ весни й сонця.

Бельгійці зображені у художніх англомовних творах сміливими, войовничими: *"And somewhere below us my father, plummeting towards a bomb-battered field in Belgium, praying that he will make it home to his new fiancée"* [8: 82].

Іспанія асоціюється британцями з відпочинком, задоволенням: *"They had gone to Venice. He recalled that happy holiday after election <...> 'Gilbert gave me a most interestins account of the history of Venice"* [9: 238].

Французи сприймаються як акуратні, роботящі, забезпечені, поважні особи, що полюбують хороше вино: *"Coming back to the hotel I notice several young girls standing in front of brightly lit shop windows in the Rue de France ... some of them are astoundingly pretty <...> I enroll at the university. The building is on the Promenade des Anglias and looks like a small exclusive art gallery."* Зображення персонажа представника іншої нації як фізично привабливого віддзеркалює позитивне ставлення автора до нього. Людська психіка сприймає красу як важливий елемент підтримки й розвитку міжособистісних стосунків, як внутрішній фактор симпатії [3: 206]. *"Madam D'Amico works for her son who is something – a shipper I think – in the wine trade. She works like hell!"* [7: 51–55].

Франція, Німеччина й Австрія асоціюються з поважністю, розкішшю, що проілюстровано у фрагменті: *"Pianos and models, Paris. Vienna and Berlin, masters and mistresses, are not needed by a writer. The cheapness of writing paper is, of course, the reason why women have succeed as writers"* [9: 257]. Автор згадує столиці цих країн для утворення контрасту, для доведення, що письменниця не потребує чогось дорогого, як ці країни, для творчості, а лише папір і ручку.

Найчастіше у творах британських авторів згадуються Франція, Німеччина, Іспанія, Австрія з усіх країн Західної Європи, як такі, що є рівноправними, цікавими для Великобританії: *"I saw the German Ambassador talking with one of the Austrian Archdukes. I particularly wanted to have a word with him, so I went up and held out my hand"* [10: 175]. Англія, Франція та Іспанія – три ключові точки Європи, через які європейський дух, як електричні флюїди, протікає на захід [2: 103].

Результати соціологічних опитувань британців свідчать про їхнє сприйняття французів як зверхніх, а німців як надійних: *"British say **the French** are the most arrogant people in Europe - and the French agree.*

*It may come as no surprise that Britons consider France to be the most arrogant nation in Europe, or that **the Germans** are almost universally judged the most trustworthy. The traditional antagonism between the UK and **France** is reflected in the survey, with Britons judging their neighbours over the Channel to be the least trustworthy and the most arrogant" (The Telegraph, 2015).*

Сприйняття представників країн Заходу характеризується невеликою низкою категоріальних ознак, властивих певній країні. Така особливість пояснюється тим, що сприйняття людиною навколишнього світу носить вибіркового характеру [3: 193]. Сприйняття явищ дійсності фільтрується через впорядковану систему категорій, установок, значущості отриманої інформації, очікувань, інтересів, почуттів, рис характеру.

В умовах Брекзиту ставлення британців до сусідніх країн не змінилось на агресивне – відкриті дипломатичні стосунки відзначаються стриманим і раціональним розмірковуванням про можливі переваги та недоліки процесу відокремлення Великобританії: *"The former Portuguese Prime Minister, who held talks with Theresa May at Downing Street on Wednesday, declined to comment on the merits of Brexit, saying it was not for him to "interfere" in the debate. But he added: "What is very important for me is that the UK preserves and enhances its very strong commitment to multilateralism at a global level, namely with the United Nations. The UK has been extremely supportive of our humanitarian appeals, the UK is very active in all our debates, and that reassures me that – Brexit or no Brexit – the UK will remain a very important pillar of the work of the UN as it has been from the beginning, as a permanent member and founder of the United Nations" (Express, May 4, 2018).* Помітною є їх толерантна зовнішня реакція на плани європейців: *"Joseph Garcia, the territory's Brexit minister, has said it is vital the Rock is included in Britain's transition terms. Speaking last month, he said: "We think not having Gibraltar in the transition is in nobody's interests. "It is certainly not in our interest and also not in the interest of those who live in Spain and come to Gibraltar to work" (Express, May 4, 2018).* Водночас спостерігається тенденція активного прояву британської культурної ідентичності серед осіб, які підтримують Брекзит: *"A British ex-pat living in Germany has taken his patriotism to the next level by parking a full size double decker bus in his front garden - much to the anger of his neighbours. He said: "The Germans absolutely love England and like my sense of humour, apart from my close neighbours who have tried to report me because of my tank" (Express, May 6, 2018).* Так, дратуючи німецьких сусідів червоним двоповерховим автобусом – символом Великобританії, чоловік позитивно висловлюється про Німеччину, відображаючи традиційне поважливе ставлення.

Висновки та перспективи дослідження. Позитивне ставлення до країн Заходу пояснюється їх просторовою близькістю: чим ближче у просторі знаходяться люди один до одного, тим вірогідніша їхня привабливість. Вплив просторової близькості має вирішальне значення для встановлення міжособистісних контактів, взаємної атракції. Просторова близькість впливає і на тривалість стосунків. Спільноти, які живуть недалеко один від одного, знаходяться у схожому середовищі, користуються

однаковою соціальною структурою і схожими культурними цінностями. В результаті установлюються близькі контакти і стосунки між ними, стійка комунікація. Просторова близькість є ситуативною зовнішньою умовою, яка сприяє спілкуванню [3: 205].

Отже, у міжкультурному спілкуванні необхідно враховувати категоріальні особливості сприйняття інших народів як культурно значущого знання у межах комунікативної компетенції, щоб планувати й корегувати комунікативну поведінку, обирати адекватні комунікативні стратегії заради уникнення комунікативних невдач. Подальша перспектива розвідки вбачається у вивченні автостереотипних уявлень у британській картині світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Communicating Effectively / Ed. by Sandra Hybels, Richard L., Weaver II. – N.Y. : Mc Graw Hill, 2007. – 418 p.
2. Мадариага де С. Англичане, французы, испанцы / С. де Мадариага. – Спб. : Наука, 2009. – 239 с.
3. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
4. Цурикова Л. В. Межкультурное взаимодействие с позиции когнитивно-дискурсивного подхода / Л. В. Цурикова // Вопросы когнитивной лингвистики. – № 1 (007). – 2006. – С. 5–15.
5. Рудков Д. Б. Прецедентное имя. Проблемы денотации, сигнификации и коннотации / Д. Б. Рудков // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – М. : Филология, 1997. – С. 116–129.
6. Wilson A. A Bit Off the Map / A. Wilson. – М. : Рольф, 2001. – С. 241–286.
7. Boyd W. Gifts / W. Boyd // Contemporary British Stories. – Oxford : Perspective Publications Ltd., 1994. – P. 49–66.
8. McGill R. When You Break It / R. McGill // May Anthologies 2001. Short Stories. – Cambridge : Varsity Publications Ltd., 2001. – P. 77–90.
9. Wolf V. Professions for Women / V. Wolf // The Borzoi College Reader. – N.Y. : McGraw-Hill, Inc., 1988. – P. 257–261.
10. Maugham W. S. Lord Mountdrago / W. S. Maugham // English Short Stories of the 20th century. – М. : Raduga Publishers, 1988. – P. 174–178.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Communicating Effectively / Ed. by Sandra Hybels, Richard L., Weaver II. – N.Y. : Mc Graw Hill, 2007. – 418 p.
2. Madariaga de S. Anglichane, frantsuzy, ispantsy [The English, French and Spanish] / S. de Madariaga. – Spb. : Nauka, 2009. – 239 s.
3. Sadokhin A. P. Mezhkulturaia kommunikatsiia [Intercultural Communication] / A. P. Sadokhin. – М. : Alfa-M; INFRA-M, 2004. – 288 s.
4. Zurikova L. V. Mezhkulturaie vzaimodeistvie s pozitsii kognitivno-diskursivnogo podkhoda [Intercultural Interaction from the Cognitive-Discourse Perspective] / L. V. Zurikova // Voprosy kognitivnoi lingvistiki [Cognitive Linguistics Issues]. – № 1 (007). – 2006. – S. 5–15.
5. Rudkov D. B. Prezedentnoie imia. Problemy denotatsii, signifkatsii i konnotatsii [Precedent Names. Denotation, Signification and Connotation Problems] / D. B. Rudkov // Lingvokognitivniie problemy mezhkulturnoi kommunikatsii [Linguo-cognitive Problems of Intercultural Communication]. – М. : Filologiya, 1997. – S. 116–129.
6. Wilson A. A Bit Off the Map / A. Wilson. – М. : Рольф, 2001. – С. 241–286.
7. Boyd W. Gifts / W. Boyd // Contemporary British Stories. – Oxford : Perspective Publications Ltd., 1994. – P. 49–66.
8. McGill R. When You Break It / R. McGill // May Anthologies 2001. Short Stories. – Cambridge : Varsity Publications Ltd., 2001. – P. 77–90.
9. Wolf V. Professions for Women / V. Wolf // The Borzoi College Reader. – N.Y. : McGraw-Hill, Inc., 1988. – P. 257–261.
10. Maugham W. S. Lord Mountdrago / W. S. Maugham // English Short Stories of the 20th century. – М. : Raduga Publishers, 1988. – P. 174–178.

Савчук И. И. Когнитивные механизмы стереотипного восприятия стран Западной Европы британцами: лингвокультурный аспект.

В статье представлены когнитивные механизмы восприятия стран Западной Европы британцами. Обобщенный перцептивный опыт, детерминированный культурным контекстом взаимодействия, отражен в этнических стереотипах британского когнитивного пространства. Ментальный процесс категоризации окружающего мира объясняет "упрощение" действительности, организованной в сознании представителей Великобритании в разрезе стереотипного представления. Категориальные особенности восприятия других народов формируют культурно значимое знание в рамках коммуникативной компетенции собеседников.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, этнический стереотип, категоризация, перцептивный опыт, когнитивное пространство народа, лингвокультурный социум, британская картина мира.

Savchuk I. I. Cognitive Mechanisms in the British Stereotypical Perception of Western Europe Countries: Linguistic and Cultural Dimensions.

The article presents the cognitive instruments in the British perception of Western European countries. The problem set is rather topical since it reflects verbal, communicative and cognitive perspectives of intercultural communication. Fiction text fragments by modern authentic British writers serve as research material. Being a representative of the definite ethnocultural group the author verbalizes his personal as well as collectivist ideas about other nations. To single out the imaginings of the British about Europeans the following methods have been involved: cognitive interpretation, discourse and semantic analysis.

Culture defines the subjective reality thus reflecting an individual's perception of native and foreign behavior. Determined by the cultural context of interaction, generalized perceptual experience is reflected in the ethnic stereotypes of the British cognitive space. Perception of the environment is filtered through the organized system of categories, values, importance of the information, expectations, interests, feelings, character traits etc. The mental process of categorizing the world explains the 'simplification' of reality organized in the minds of the representatives of Great Britain in the context of the stereotyped representation. Belgians are represented as brave in modern English fiction. Spain is associated by the British with rest and pleasure. France, Germany and Austria are viewed as respectful, luxurious, while Germans are considered to be trustworthy and the French – the most arrogant. Dominating positive attitude to Europeans is accounted by their close location. Categorical peculiarities of the perception of other peoples form cultural meaningful knowledge within the communicative competence of the interlocutors. The future perspective of the investigation is seen in learning autosterotyped perception in British worldimage.

Key words: *intercultural communication, ethnic stereotypes, categorization, perceptual experience, cognitive space, linguocultural society, British picture of the world.*